

KAZALIŠNI ŽIVOT U OSIJEKU U XVIII STOLJEĆU

Kamilo Firingner

U prošlim stoljećima razvijao se kazališni život Hrvatske u dva političko-geografski potpuno odvojena dijela. S počecima u predrenesansno doba, i od renesanse, sjeverni dio Jadrana od Kvarnera do Kotskog zaljeva, nastavljajući na poluliturgijskim igrama i starinskim skazanjima i dramama domaćih kazališnih družina, a u stanovitoj mjeri i pod mediteransko-talijanskim utjecajem, dao je hrvatskoj dramskoj umjetnosti i kazališnom životu najvrednija ostvarenja i doživljava svoj najviši uspon. Kopneni gornjohrvatski dio nije se mogao jednako razvijati, jer krajevi koji su od 1526—1687. godine potpadali pod Turke, osim skućenog književnog rada franjevac, uopće nisu imali uvjeta za kulturni razvitak i rad.¹

U neosvojenim krajevima vođena je stalna borba za samostalni narodni opstanak. U Zagrebu se, doduše, od 16. stoljeća igraju školske drame, a od 18. stoljeća, u vezi s austrijskom politikom germanizacije, podržane od nenarodnog dijela aristokracije, dolaze putujuće njemačke kazališne družine s glumcima i repertoarom bečkog predgrađa.²

Zanimljivo je da se u Slavoniji, oslobođenoj od Turaka tek 1687. godine, kazalište javlja nekih trideset godina prije negoli u Zagrebu. To se može objasniti koncentracijom vojnih jedinica i njihovog časnništva u krajevima bližim ratnom području.

Osječko i slavonsko svjetovno kazalište ostalo bi zaboravljeno i u sjeni zagrebačkog kazališta da ga nisu spominjali pojedini strani i osječki pisci. O njima piše posve uzgredno i općenito na osnovu svojih putovanja po Slavoniji i Srijemu njemačko-austrijski diplomat Friedrich Wilhelm von Taube u svojim djelima »Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i Vojvodine Srijem«, gdje je navedeno: »U Zemunu i u drugim mjestima izvode se njemačke kazališne igre«, zatim »U zgradi vojnog zapovjednika (u Zemunu) postavljena je lijepa pozornica, na kojoj se izvode njemačke kazališne predstave«,³ a također i osječki novinar Julije Pfeiffer gotovo dva stoljeća kasnije, 1932. godine, kada u »Morgenblattu« navodi kako je 1774. godine otvoreno časničko kazalište u dvorišnom krilu velike tvrđavske vojarne.⁴ 1938. godine dr Tomo Matić u raspravi »Kazalište u starom Osijeku«, pišući o osječkim isusovačkim i franjevačkim školskim priredbama, davanim od 1735. do 1775. godine, ne piše ništa o svjetovnim tj. građanskim kazališnim priredbama 18. stoljeća. Spominje ih tek 1945. godine.⁵

Glavni osječki povjesničar prof. dr Josip Bösendorfer u svojoj raspravi »Povijest tipografije u Osijeku«⁶ utvrđuje osnutak osječkog kazališta sa 1765. godinom, navodeći da je prema zapisniku gradske općine od 16. rujna 1765. godine gradski sudac dozvolio osječkim časnicima da odnesu stolove i stolice za časničko kazalište koje je bilo smješteno u sjevernom dijelu generalatske vojarne, izgrađene 1736. godine. Međutim, u knjizi zapisnika Komorske gradske općine Tvrđa 1745—1769. godine tog zapisnika nema. Bösendorfer se vraća osječkom kazalištu i u svom prilogu »Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku«⁷ utvrđujući prvu pojavu kazališta, ovaj put sa 1750. godinom, jer se te, i kasnijih godina, članovi osječke posade obraćaju na gradskog suca radi posudbe namještaja. Nabraja i točne datume zapisnika, ali u gradskom arhivu, pohranjenom u Historijskom arhivu u Osijeku od 1947. godine, ni ti zapisnici nisu nađeni. Možda je podatke crpio iz arhiva Virovitičke županije ili gdje drugdje (ne navodi na žalost izvore). Bösendorfer daje podatke i iz tvrđavskih matičnih knjiga, nalazeći 58 upisa glumaca od 1750. do 1870. godine. Među njima trinaest ih je iz 18. stoljeća. Poslije potrebitog sravnjenja s izvornicima, te ispravki nekih grešaka nadopunjeni podaci sada glase:

Liber Baptisatorum in Praesidio Essekinensi (Matična knjiga kršćenih u Tvrđavi osječkoj):

9. III 1765 Joannes Baptista, parentes Josephus Novak, Comedus Vienne-
nensis et Eva, patrini Joan. Risenberger Civ. Latomus et
Eleonora conj. (Ivan Krstitelj. Roditelj Josip Novak, glumac
iz Beča, i Eva. Kumovi Ivan Risenberger, grad. ciglar, i
Eva, supruzi.) Str. 262.
29. V 1765. Eleonora, Parentes Franc. Schleczer Comedus Viennensis
et Ana Maria, Patrina Eleonora Risenbergerin Civis La-
toma in Praesidio. (Eleonora. Roditelji Franc. Schleczer,
glumac iz Beča, i Ana Maria. Kuma Eleonora Risenberger,
građanskog ciglara supruga.) Str. 151.
15. IV 1791. Francisca, Franciscus Xav. Riner, Director Comicus et
Anna, Patrina Francisca Novakin, mercatrix in Superiori
civitate. (Franciska. Franjo Žav. Riner, kazališni ravnatelj,
i Ana. Kuma Franciska Novak, trgovkinja u Gornjem
gradu.) Str. 190.
13. XI 1791. Antonius, Joan. Georg. Schüler Comicus et Theresia, Pa-
trinus Stephanus Joseph. Rasch. Ober Post officier. (An-
tun. Ivan Đuro Schüler, glumac, i Terezija. Kum Stjepan
Josip Rasch, poštanski nadčasnik.) Str. 50.
19. V 1793. Carolina, Joannes Peker fassus est benevole se esse Pa-
trem. Mater est Anna. Ille est Comicus. Legitimata per
Sequens matrimonium. Patrina Victoria Wagnerin. (Caro-
lina, Ivan Peker dobrovoljno izjavio da je otac. Majka je
Ana. Kuma Viktorija Wagner. Naknadnom ženidbom po-
zakonjena.) Str. 115.

Matricula Copulatorum (Matična knjiga vjenčanih):

12. IV 1766. Georg Liber Baro de Kolbe et Elisabetha de Schulczin
Coelibes Comedae, Patrini Leopoldus Prandstettner Sacri-
stanus et frater ejus Ignatius. (Georg barun de Kolbe i
Elisabeta de Schulcz, neoženjeni, glumci. Kumovi Leopold
Prandstettner sakristan i njegov brat Ignac.) Str. 134.
5. VIII 1793. Joannes Grall r. Peker Comicus et Anna Kauffmanin, nata
Essekinensis, sed parentes habitant Quinque Ecclesiis eines
Messerschmids tochter, Coelibes, Patrini Ignatius Fuchs et
Joannes Löv. (Ivan Gral, inače Peker, glumac, i Ana Kauf-
man, rođena u Osijeku, ali joj roditelji žive u Pečuhu, kći
kovača noževa, slobodni. Kumovi Ignac Fuchs i Ivan Löv.)
Str. 211.

12. IX 1793. Josephus Blut coelebs Comicus Pragensis et virgo Theresia Hermanin Graecensis, Patrini Franciscus Xav. Földer et Ignatius Partsch, uterque Comicus. (Josip Blut, slobodan, glumac iz Praga, i djevica Terezija Herman iz Graza. Kumovi Franjo Žav. Földer i Ignac Partsch, obojica glumci.) Str. 212.

Mortui (Umrli):

3. IX 1750. Zauner Antonius Norbertus filius Alexandri Tobiae Zauner Comoedi, 12. hebdomodarum, Ex phtysi. (Zauner Antun Norbert, sin Aleksandra Tobije Zaunera, glumca, 12 tjedana, od tuberkuloze.) Str. 381.
17. VII 1756. Fidlerin Maria Victoria, vidua, cujus maritus erat Civitatis Schemniczensis Musicus (:vulgo Thurnermeister:) modo autem in Societate Comoedorum publicorum, nata Passavii et hic Essekini ex Stagnatione sanguinis mortua. (Fidler Marija Viktorija, udova, čiji je muž bio glazbenik grada Banske Ščavnice (narodski: gimnastičar), a sada je bila u Družini javnih glumaca. Rođena je u Passauu i umrla ovdje u Osijeku od bolesti krvotoka.) Str. 144.
1. XII 1774. Hilfferting Catharina Egrae in Bohemia Comici unius uxor. (Hilfferting Katarina iz Cheba u Češkoj, supruga jednog glumca.) Str. 212.
2. III 1780. Novak Joseph. Comaediasta, mortuus in hospitali militari. (Novak Josip, glumac. Umro u vojnoj bolnici.) Str. 334.
26. XII 1781. (Ungerin Elisabeth. filia Comici 2 annorum. (Unger Elizabeta, kći glumca, 2 godine.) Str. 3448

Dodajemo još tri upisa umrlih na samom početku 19. stoljeća, obzirom na vjerojatnost da su oni živjeli u Osijeku i u 18. stoljeću:

4. III 1800. Theresia, Josephi Empocher Comoediastea filia. (Terezija kći glumca Josipa Empochera.) Str. 33.
24. XI 1801. Barbara, Joannis Friderici Ludvich Comici uxor, vidua. (Barbara, udova pok. glumca Ivana Friderika Ludvicha.) Str. 38.
27. VIII 1807. Joana, filia Ferdinandi Harthe Comicorum theatralium Principalis filia 2 annorum. (Ivana, kći Ferdinanda Harthea, šefa kazališnih glumaca, 2 godine.) Str. 72.

Prema tim matičnim podacima vidimo da su dva glumca bila iz Beča, jedan iz Praga, dok su supruge glumaca iz Graza, Cheba u Češkoj, Banske Ščavnice u Slovačkoj i Passaua u Bavarskoj. Samo je jedna bila Osječanka, ali su joj roditelji živjeli u Pečuhu. Svi su dakle glumci došljaci iz austrijskih zemalja, nijedan nije bio iz ugarskog dijela države. Iz sveukupne arhivske građe doznajemo i za ravnatelje kazališnih družina, kojima su bili Josip Haasenhunt, Josip Shallner, Kopp i Franjo Riner (a možda Unger). Građa nam nadalje pokazuje da su pomenute družine koje su bile u Osijeku gostovale i u Temišvaru, Kaniži, Petrovaradinu i Zemunu.

Prigodom novijih istraživanja pronašao sam i daljnje podatke o Umrli:

25. III 1794. Comicus Ignatius Patsch uxoratus. (Glumac Ignac Patsch, oženjen. Str. 37.

Naznačeno je samo da je bio oženjen, bez oznake je godina starosti, a prema ranije poznatom i gore navedenom znamo da je 1793. godine bio vjenčanim kumom kolegi glumcu Josipu Blutu.

Važniji je, svakako, upis:

17. XII 1733. Proles parvula Comaedi peregrini. (Malo dijete stranog glumca.) Str. 603.

Nije navedeno ni ime djeteta, ni oca i majke, ali ukoliko je taj strani glumac glumio u Osijeku, imali bismo indiciju za stariju pojavu kazališnih predstava u Osijeku negoli smo do sada znali.

Ako se, naime, 1733. godine javljaju i umiru u Osijeku glumci i članovi njihovih obitelji, prikazivane su bile vjerojatno tada i kazališne predstave u gradu.

Ima i drugih tragova o osječkom kazalištu 18. stoljeća. Ponajviše o glumačkim dugovima, o kojima su morala postojati vrlo loša iskustva, jer komorska općina u Tvrđavi 4. ožujka 1766. objavljuje »poštovanom građanstvu, da se novonadošlim glumcima ne pozajmi niti jedan novčić, a ako bi se našao tko da tuži, neće biti saslušan, i odredit će mu se vječna šutnja«. ⁸ (Original fol. 732)

Glumački se dugovi ipak i nadalje više puta spominju. Na izvanrednoj poglavarstvenoj sjednici od 30. IX 1772. prijavljuju vjerovnici komedijanta Josipa Haasenhunta s ogromnim potraživanjima od 241 forintom i 9 novčića, od kojega otpada na četiri osječka građanina 208 forinti i 6 novčića, na jedno petrovaradinsko potraživanje 25 forinti i

49 novčića, na pralju 6 forinti i 18 novčića i poštarinu 36 novčića, a »za koji dug jamči temišvarski („racki magistrat“) jamčevnim pismom od 23. o. mj. te ga je obećao podmiriti«. ⁹ Istog dana javlja tvrđavski magistrat temišvarskom »rackom magistratu« (Brief-Prothocoll, Fol. 65) »da bi se navedeni šef komedijanata zajedno sa svojim društvom bez prethodnog ustanovljenja duga odavde teško otpustio, da od istoga ovamo poslano jamstvo na njihovu sreću nije stiglo«. Stoga čekaju što skoriji povrat novca, koji je doista koncem godine putem doznake između temišvarskih i osječkih trgovaca i uslijedio.

Dana 18. ožujka 1773. godine dolazi pred poglavarstvo i tuži bivši glumac Christijan Erhard, a tada vojnik bataljona nadvojvode Ferdinanda, svog bivšeg principala Josipa Schallnera da ga je pismom od 11. IX 1772. izdanim u Kaniži primio kao glumca do Pepelnice, ali ga je unatoč tome 29. siječnja otpustio, čime ga je doveo u nesreću, u vojnički život. Tuži ga stoga za ta četiri tjedna i traži odgovarajuću odštetu od 12 forinti. Schallner se pred poglavarstvom branio kako je tuženog primio pod izričitim uvjetom da odgovara za ono što tvrdi, ali se on uz ostale poteškoće, načinivši protiv njega s glumcem Trummerom »quasi complott«, ionako spremao da ga ostavi. Pravio mu je razne »cojonade«, više puta je kratio da čini svoju dužnost, te se već prije dao angažirati kod vojske kao saper (opkopar, u inženjerskoj jedinici). »Stoga nije bio posve bez volje, da njega, svog bivšeg principala, ostavi sa štetom.« Osječki magistrat odbio je tužbu, i tužitelja uputio da svoje pravo može drugdje tražiti (Fol. 238/1773). ¹⁰

Zapleteniji je spor između glumaca Ivana Wesselyja s njegovim principalom Koppom, a o kojemu govori tvrđavski gradski zapisnik od 30. V 1788, Fol. 106. Kopp je preuzeo Wesselyjev dug što ga je imao kod vlasnika sušare Matije Redla, pa budući da je Redl primio Koppa kao svog dužnika, presudio je magistrat da Wessely nije više Redlov dužnik, ali da ima platiti ono za što se zadužio nakon Koppova odlaska iz Osijeka.

U gornjogradskim maticama pronašao sam tada da je u Osijeku, Gornjem gradu 1746. umro komedijaš Ivan Firstmon, kojom godinom se još jednom pomiču podaci za prvu pojavu osječkog kazališnog života. Taj zapis glasi:

27. XII 1746. Joannes Firstmon, Comediant, Annerum circiter 45. (Ivan Firstmon, komedijaš, godina oko 45.) Str. 124.

Sve do sada navedeno objavljeno je godine 1957. u »Spomen-knjizi o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907—1957«¹¹ što ju je izdala uprava kazališta. Prigodom te obljetnice izašle su u Spomen-knjizi razne prigodne rasprave, među kojima sam temeljem građe osječkog gradskog arhiva napisao raspravu »Prvih 85 godina osječkog kazališta« u kojoj su obrađeni prednji slučajevi. Najvažnije je kod toga da je tom prilikom dokumentima potvrđeno postojanje najstarije poznate kazališne predstave odigrane 15. studenoga 1750, jer je poslije nje u građanskoj kuhaoni kave došlo do tučnjave između vojnih pisara (furira) i građanskih krojačkih pomoćnika zbog prigovaranja što su pomoćnici bili opasani mačevima (Degen). U tučnjavi ozlijedili su furiri pomoćnike svojim sabljama, pa je gradsko poglavarstvo tužbu ustupilo nadležnom generalu.

U originalu glasi tekst:

»Anno 1750 den 16ten Novembris Klagt Ignati Thoma, dass gestern Nachts nach geendigter Comoedien Seine gesöllen zu der burgerlichen Caffee Siederin zu Trinckhen gegangen, allwo zwischen seinen gesöllen undt einigen Herren Fouriers raufferrey Handl entstanden, dass Beede gesöllen Blessiret worden, Einer zwahr solchergestallten, dass er vielleicht lange Zeit nicht werde arbeithen khönnen. Bitte also die gesöllen undt Cafee Siedern sambt dem bey Ihr sich aufhaltenden Mann hierüber abzuhören, die Blessirte durch die burgerliche Feldtscherer Besichtigen zu lassen, undt das visum repertum der StattRätlichen Klage umb gebührende Satisfaction an Seine hohe Behörde anzurraichen.« (Fol. 236).

»Deliberatum est: Es solle die Klag an Seine Excellenz eingeraicht werden.« (Fol. 239, Prothocollum Des Satatt Rathes zu Essegg 1745—1769).

Upisom glumaca u matične knjige i gradske protokole potvrđuje se postojanje kazališnog života 18. stoljeća u Osijeku. Radi preglednosti donosimo stoga u bilješki kronološkim slijedom pojavljivanje svih glumaca i njihove odnose na koje smo naišli.¹²

O počecima osječkog kazališta pisao je i novinar-publicista Ivan Flod,¹³ a napose izdavač bulevarskih novina Stjepan Frauenheim. U osječkom njemačkom tjedniku »Christliche Volkszeitung« napisao je 1934. godine Frauenheim na njemačkom dva članka,¹⁴ a u kazališnom listu »Osječka pozornica« 1941. i 1942. u četiri broja priloge »Počeci kazali-

šta u Osijeku«. Zbog Frauenheimove nekritičnosti Bösendorfer i Matić ga uopće ne spominju, dok sam ja, da bi se spriječilo daljnje preštamovanje njegovih izmišljotina, u prikazu u Spomen-knjizi HNK pojedine od njih, na osnovi izvora i literature, pobio. Frauenheim naime redovito ne navodi izvore svojih saznanja, ili ih je za svoje potrebe prekrajao. Ukoliko ih nije bilo, znao ih je i izmisliti. Kad se razmahala Hitlerova svenjemačka propaganda, koristio se on njom, ona njim, napose u zajedničkom korištenju imena jednog od najznamenitijih njemačkih glumaca — Ferdinanda Esslaira. Navodno je Esslair trebao biti rođen u Osijeku 2. veljače 1772. godine, kako to tvrdi i Wurzbach u Biografskom leksikonu Austrijskoga carstva,¹⁵ te drugi njemački leksikoni. O osječkom Esslairovu boravku izmišljao je Frauenheim razne pojedinosti, kao na primjer o njegovom sudjelovanju u kazališnim družinama koje su dolazile u Osijek. O tome je vodio veliku prepisku i slao senzacionalne izvještaje u Njemačku, i njima se koristila Hitlerova propaganda. Pojedini istraživači radi toga su se obraćali i na osječki Historijski arhiv, ali počevši od Esslairova rođenja u Osijeku, o njemu nema u osječkoj arhivskoj građi ni traga.

Uz osječke školske predstave od 1735. do 1775. godine Matić ne zna ni za jednu svjetovnu predstavu iz 18. stoljeća. Prva mu je javna svjetovna predstava Bilderbeck — Guttenbergova svečana drama u pet činova »Alane oder die Siegesfeier Alexander des Grossen« (»Alana ili pobjednička svečanost Aleksandra Velikoga«), prema kazališnom oglasu prikazana od družine Franje Brandaeisa 20. veljače 1808. Danas ne znamo ni za jedan naslov koje građanske kazališne predstave davane u 18. stoljeću u Osijeku, ali te predstave nisu mogle biti druge negoli one što su ih putujuće njemačke kazališne družine tada prikazivale u Podunavlju, a za Zagreb ih objavila dr Blanka Breyer-Jakić u već spomenutoj knjizi »Njemačko kazalište u Zagrebu 1780—1840«.¹⁶

Poznata su nam ipak imena pojedinih glumaca i njihovih ravnatelja. Kako smo naveli, svi su oni stranci. Nekih pedeset godina poslije oslobođenja Podunavlja od Turaka, na poziv časništva, koje je ovdje u blizini granice bilo stacionirano, došli su oni u ratnu pozadinu radi zarade i prehrane, a ne da u narodu šire njemačku kulturu, budući da domaći nisu ni znali njemački jezik. Kao što su Nijemcima donijeli kazališnu umjetnost Francuzi i Talijani, a da zbog toga nisu tražili ni ste-

kli nikakvo pravo kulturnog pokroviteljstva, nama u Slavoniju na slični način donijeli su svjetovno kazalište Nijemci.

Prigodom oslobođenja Osijeka od Turaka 1687. godine, u Osijeku nije bilo Nijemaca. Oni su kolonizirani za cara Karla V, Marije Terezije i Josipa II. Mješovitim ženidbama i životom u hrvatskoj sredini velikim su se dijelom pohrvatili, ali je u pojedinim razdobljima u Osijeku prevladavao njemački kao općevni jezik, što je pojedine strance, istraživače i kroničare dovodilo do pogrešnih zaključaka. Većina Nijemaca bila je, naime, bez njemačke nacionalne svijesti i bez ikakve bliže veze s kojim njemačkim kulturnim centrom, ili pak njemačkim kazalištem.

Za naš kazališni razvitak predstave su njemačkih putujućih kazališnih družina ipak važne, jer — uvodile su nas u evropski kazališni život, te pomalo privukle hrvatsko plemstvo i činovništvo, kasnije i dio građanstva ukoliko je razumjelo njemački jezik, kazalištu. Do bračnih veza između Osječana s nadošlim njemačkim glumcima dolazilo je ipak rijetko. Istražujući rodoslovlje porodice Brlić, pronašao je u porodičnom arhivu Brlić u Slavonskom Brodu mr Stanislav Marijanović da je Andrija Antun Brlić (1737—1804) neko vrijeme radio u Osijeku, Donjem gradu, u trgovačkoj tvrtki pl. Knežević, čiji je vlasnik oženio kćerku njemačkog glumca (filia comici) te i kasnije održao neke veze s njemačkim kazalištem. Doista se 29. VIII 1774. trgovac iz Donjega grada Josip pl. Knežević u tvrđavskoj župnoj crkvi vjenčao s Elizabetom Unger. Oboje su bili neoženjeni, a kumovima bili su gosp. provincijalni komesar Matija Janković i građanski trgovac Pavao Stromer.¹⁷

Važno je, da se kazalište u Slavoniji moglo održati gotovo dva stoljeća unatoč stalnim materijalnim poteškoćama.

Sa širim osječkim njemačkim masama i pučanstvom, te strane družine nisu mogle naći bližih veza. Nije slučajno da osječki ugledni i imućni njemački građanin, član izabranog gradskog vijeća i kroničar, vlasnik većeg kožarskog poduzeća Sebastian Carl Redlstein (1778—1843), inače oduševljeni poklonik Napoleona I, u svom njemački pisanom Dnevniku,¹⁸ vođenom 1807—1831. godine, njemačka kazališta ni jednom riječju ne spominje. Značajno je, uostalom, da Nijemci, iako su stalno bili povlašteni, za svoje dvjestogodišnje prevlasti u gradu nisu Osijeku dali ni jednu snažniju i znatnu njemačku ličnost.

Ne smijemo mimoći da su u rješavanju jezičnog kazališnog spora važnu ulogu igrali i građani koji su se služili njemačkim jezikom kao

sredstvom sporazumijevanja i držali u svojim rukama gotovo svo gospodarstvo, trgovinu i novinstvo, to jest Židovi, a koje Nijemci iz rasnih razloga nikada nisu priznali Nijemcima, niti onda kada su ih ti građani pomagali.

U obračunu s ostacima nosilaca njemačkog kolonijalizma, s tvrdokornim pobornicima starijih generacija i pristašama stare jezične prakse opće upotrebe njemačkog jezika u carevini bez obzira na nove stvarne potrebe, koji su se zalagali samo za provizorij a nikada nisu došli na misao da traže za Osijek stalno njemačko kazalište, u toj borbi za konzervaciju i prevlast, a protiv nadiranja sve jačeg mladog hrvatskog nacionalizma i traženja stalnog hrvatskog kazališta, bila je unaprijed osigurana pobjeda mladosti, neodređen je ostao samo rok te pobjede.

Njemačke putujuće družine morale su, dakle, i u 18. stoljeću osjećati da se nalaze na tuđem tlu i da im nedostaje veza s narodom zemlje od koje žive. Nešto kasnije pruža nam za to dokaz i Gustav Karšin (Karshin), glumac i kazališni ravnatelj rodom iz Triera, a sudeći po prezimenu, poljskog podrijetla. On 22. III 1826. godine predaje gradskom poglavarstvu u Osijeku molbu za osnutak posebne slavonske kazališne družine »od 13 osoba, od kojih ni najnezatniji neće biti ispod prosječnosu!«. Obećava izbor dobrih, novih kazališnih komada i malih opera. Područje svojeg rada ograničit će samo na glavna mjesta Slavonije, te si za to ishoditi privilegij zapovjedajućeg generala u Petrovaradinu. Velika je šteta što Karšinu nije uspjelo ostvariti svoju zamisao. Da je tada osnovano osječko kazalište, nastali bi posve drugi uvjeti za kazališni život u Osijeku i Slavoniji. Prestale bi dolaziti njemačke kazališne putujuće družine za koje je Osijek kao periferija imao važnost samo za sabiranje prihoda od predstava. Osječka družina, makar bila i njemačka, postala bi povezanija s ovom zemljom i narodom te njegovim najširim slojevima. Takva bi družina morala odgojno djelovati i na domaći živalj, koji sigurno nije imao što naći u putujućem njemačkom kazalištu, i obratno, takva bi se družina nužno morala u vlastitom interesu prilagođavati domaćoj zemlji. Da je u Osijeku već 1826. osnovano samostalno slavonsko kazalište, vjerojatno je da bi Osijek prije došao do svog vlastitog narodnog kazališta, što bi bilo od odlučnog utjecaja na razvitak narodne kulture u ovim našim krajevima.¹⁹

S druge strane, osječko se općinstvo nije moglo zadovoljiti ostacima programâ bečkog predgrađa, makar oni bili popunjeni ponekim francus-

kim i talijanskim začinom. Unatoč postojanju tuđih profesionalnih putujućih kazališnih družina tražilo se stoga nešto što je bliže domaćoj sredini i postojećoj stvarnosti.

Našao se neki izlaz u osnivanju domaćih dobrovoljačkih družina već u prvoj polovini 19. stoljeća.

Prva hrvatska riječ sa svjetovne pozornice u Osijeku čuje se 1848. godine prigodom gostovanja poljske »domorotke« Uhlikove, a kojih 15 godina kasnije pod vodstvom Paje Kolarića i Srečka Laja, daje hrvatske predstave na pozornici u dvorani u Splavarskoj ulici 23. i Društvo sv. Ignacija.²⁰

U drugoj polovini 19. stoljeća nastavljaju s predstavama na narodnom jeziku srpske i hrvatske profesionalne putujuće kazališne družine, povremeno dolazi u Osijek i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu,²¹ a od 1861. godine, godine svog osnutka, gostuje redovito u Osijeku i stalno srpsko narodno pozorište u Novom Sadu.²² Time je omogućen, a kasnije — naravski — obilato nastavljen, prodor domaće riječi s kazališnih dasaka u Osijeku, logički zaključen 1907. godine osnutkom samostalnog Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.²³

BILJEŠKE

¹ Smičiklas, T.: Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Prva knjiga. Zagreb: JAZU, 1891, str. 65.

Bösendorfer, J. Crtica iz slavonske povijesti. Osijek, 1910, str. 315.

Šišić, F.: Županija virovitička u prošlosti. Osijek, 1896, str. 65.

² Breyer, B.: Das Deutsche Theater in Zagreb 1780—1840. Zagreb, 1938, str. 11.

³ Taube, F. W. von: Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, I. Leipzig, 1777, str. 63.

Isto: III, 1778, str. 108.

⁴ Pfeiffer, J.: Deutsches Theater in Osijek 1774—1907. Morgenblatt (Zagreb), 1932, br. 352.

⁵ Matić, T.: Kazalište u starom Osijeku. Građa za povijest književnosti hrvatske, 13. Zagreb: JAZU, 1938, str. 91—98.

Isti: Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda. Zagreb: HAZU, 1945, str. 113.

⁶ Bösendorfer, J.: Povijest tipografije u Osijeku. Građa za povijest književnosti hrvatske, 17. Zagreb: JAZU, 1934, str. 125, bilješka 25.

⁷ Isti, Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku. Osječki zbornik, 1948. br. II i III. str. 270.

⁸ »Anno 1766. den 4. ten Marty in Sessione ordinaria ist einer Ehrshahnen Burgerschaftt eingesaget worden, dass selbe denen neu angekommenen Commoediantem nicht einen Kreuzer borgen sollen, und wan jemand sich klagbahr einfinden sollte, so wird derselbe nicht angehoret, und das ewige Stillschweigen auferleget werden.« Pag. 732, 733 (Tvrđavski Prothocollum des Statt-Raths zu Essegg 1745—1769).

⁹ »Anno 1772. den 30 ten 7 tembris in Extra ordinaria Sessione. Coram Magistratu Civico haben sich nachfolgende Creditores an den Commedianten Jos. Haasenhunt allhier angemeldet in Summa von 241 Florin 9 x ... für welche der Temessvarer Raczische Stadt Magistrat Lauth vorhandenen Versicherungsschreiben dd 23 ten hujus gutgestanden und solche zu Contentiren versprochen hat«. (Tvrđavski Resolutions Buech des Statt-Raths zu Essegg 1770—1786, Fol. 204.)

¹⁰ »Anno 1773. den 18ten Marty in Sessione plena ordinaria. Demnach hierauf beklagter Joseph Schallner Zur rede gestellet... behauptet... dass Er dem Kläger Erhard mit dem ausdrücklichen beding verschrieben, und aufgenommen habe, dass (: wenn Er demselben für das, wie Er sich aufgegeben im Stand finden würde:) ein Mann seines Worts Seyn werde; dahingegen herr Schallner an ihme das wider Spill gefunden, und unter anderen beschwehden auch dieses beygebracht, dass indem Act. Erhard mit den anderen Acteur Trummer quasi Complott machend abgeredter massen ihme schon ehehin zu verlassen angesunnen dieses ihr unternehmen aler hinterstellung gemacht worden, ihme demnach mit verschiedene cojonaden begegnend auch Seine Schuldikeit zu thun sich öftermahlen gewaigeret, zu dem noch (: wie Er Erhard allhier selbst Persönlich bekennet;) eben schon vordeme als Saper sich engagiren zu lassen, einfolglich : ihn Seinen gewesten Principallen nicht ohne Schaden in sich zu lassen gäntzlich willend ware.« (Tvrđavski: Resolutions Buech de Statt: Raths zu Essegg 1770—1776, Fol. 238—239)

¹¹ Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907—1957. Osijek: Narodno kazalište u Osijeku, 1957.

Firinger, K.: Prvih 85 godina osječkog kazališta., str. 13—18.

¹² Popis ustanovljenih imena osječkih glumaca 18. stoljeća i njihovih odnosa:

1733. 27. X Malo dijete stranog glumca

1746. 27. XII Joannes Firstmon, glumac

1750. 3. IX Aleksandar Tobije Zauner, javni glumac

15. XI Tučnjava vojnih pisara s krojačkim pomoćnicima poslije kazališne predstave

1756. 15. XI Marija Viktorija udova Fiedler, sada u Društvu javnih glumaca

1765. 9. III Josephus Novak, bečki glumac
 29. V Franciscus Schleczer, bečki glumac
 1766. 4. III Odluka tvrđavske gradske općine »da se novonadošlim glumcima nema pozajmiti niti jedan novčić pod prijatnjom vječne šutnje«
 12. IV Georg baron de Kolbe i Elisabetha Schultz glumci, vjenčanje
 1772. 30. IX Prijava osječkih i petrovradinskih dugova komedijantskog principala Josepha Haasenhunta
 1773. 18. III Christian Erhard, bivši glumac, tuži bivšeg principala Josepha Schallnera radi otpusta
 1774. 1. XII Hilfferting Catharina iz Cheba u Češkoj supruga glumca
 1780. 2. III Novak Joseph, glumac,
 1781. 26. XII Unger Elisabeth, kći glumca
 1788. 30. VIII Glumac Ivan Wessely tuži bivšeg principala Koppa
 1791. 15. IV Franciscus Xav. Riner, direktor glumaca
 13. XI Georg Schüler, glumac
 1973. 19. V Glumac Joannes Paker dobrovoljno priznaje da je otac kćeri
 5. VIII Glumac Joannes Grall aliter Peker ženi Anu Kauffman
 12. IX Josephus Blut glumac iz Praga, vjenčanje, kumovi Franciscus Xav. Földer i Ignatius Partsch, obojica glumci
 1794. 25. III Umro glumac Ignatius Patsch, oženjen
 1800. 4. III Josip Empoher, glumac
¹³ Flod, I. Iz povijesti Osječkog kazališta. Prva stalna pozornica od 1750. do 1907. — Narodno kazalište u Osijeku, Sezona 1954/55, br. 4, str. 8—9.
¹⁴ Frauenheim, S.: Die ersten Theateraufführungen in Osijek, Christliche Volkszeitung, 14. VI 1934, br. 24.
 Isti: Kurze Chronik des deutschen weltlichen Theaters in Osijek von der ältesten Zeit bis zum 1848.-er Jahre.
 Christliche Volkszeitung, 30. VIII i 6. IX 1934, br. 35. i 36.
¹⁵ Wurzbach, C. v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Band III. — Wien: Biographisches Institut, 1858, str. 300, 303.
¹⁶ Vidi Bilješku br. 2, str. 21.
¹⁷ 29. VIII 1774. Nobilis D. Josephus Gnesevics ex inferiore civitate mercator, et Elisabetha Ungerin coelibes, Testes Spect. D. Mathias Jankovics provincialis Commissarius et D. Paulus Stromer civis mercator, str. 162.
¹⁸ Redlstein, S.: Bruchstücke. Gesammelt in Jahr 1804. von Sebastian Carl Redlstein. — Osijek, 1807—1831. Rukopisna knjiga od 360 stranica, Hist. arhiv Osijek br. 392/1957.
¹⁹ Vidi Bilješku br. 11, str. 40.
²⁰ Flod, I.: Osječko kazalište od 1907. do 1941. Kazališna misao u Osijeku. Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Nar. kazališta 1907—1957, Osijek, 1957, str. 76.
²¹ Batušić, S.: Prvo gostovanje zagrebačkog kazališta u Osijeku 1862. Kazalište (Osijek), 3/1967, br. 15—16 (maj—juni) — str. 1—2.

²² Firinger, K.: Gostovanje Novosadskog Srpskog narodnog pozorišta u Osijeku (1861—1907), Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907—1957, Osijek: Narodno kazalište, 1957, str. 63—71.

Isti: Prvih pet gostovanja Novosadskog pozorišta u Osijeku (1861—1885), Spomenica 1861—1961, Novi Sad: Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, 1961, str. 88—105.

²³ Mucić, D.: Hrvatsko kazalište u Osijeku 1907, Osijek: Narodno kazalište u Osijeku, 1967.